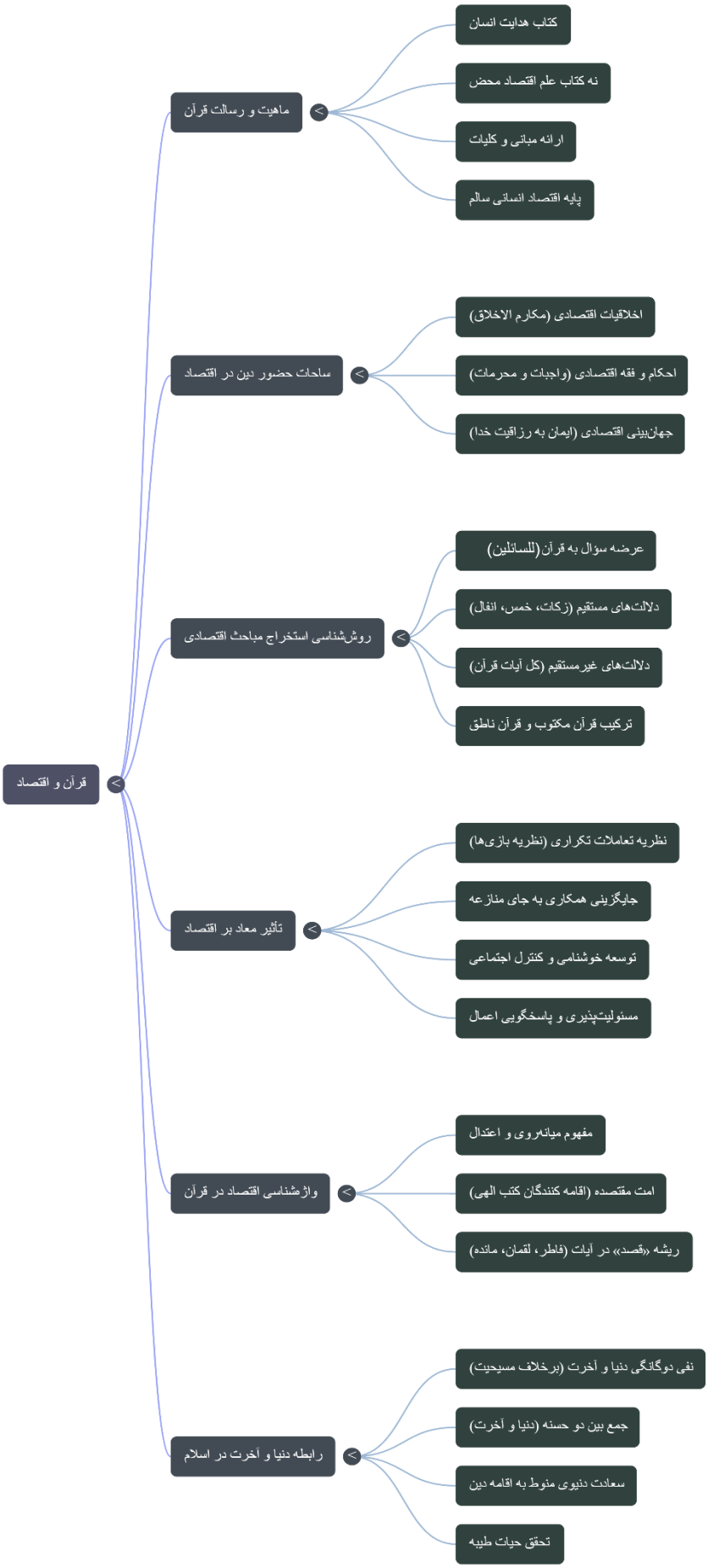
بسم الله الرحمن الرحیم

دوره اقتصاد در قرآن کریم (۱)

ثروت؛ نعمت یا آزمون؟

جلسه اول

مدرس دوره: دکتر عادل پیغامی

قرآن و اقتصاد
ماهیت و رسالت قرآن
کتاب هدایت انسان
نه کتاب علم اقتصاد محض
ارائه مبانی و کلیات
پایه اقتصاد انسانی سالم
ساحات حضور دین در اقتصاد
اخلاقیات اقتصادی (مکارم الاخلاق)
احکام و فقه اقتصادی (واجبات و محرمات)
جهان‌بینی اقتصادی (ایمان به رزاقیت خدا)
روش‌شناسی استخراج مباحث اقتصادی
عرضه سؤال به قرآن (للسائلین)
دلالت‌های مستقیم (زکات، خمس، انفال)
دلالت‌های غیرمستقیم (کل آیات قرآن)
ترکیب قرآن مکتوب و قرآن ناطق
تأثیر معاد بر اقتصاد
نظریه تعاملات تکراری (نظریه بازی‌ها)
جایگزینی همکاری به جای منازعه
توسعه خوشنامی و کنترل اجتماعی
مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی اعمال
واژه‌شناسی اقتصاد در قرآن
مفهوم میانه‌روی و اعتدال
امت مقتصده (اقامه کنندگان کتب الهی)
ریشه «قصد» در آیات (فاطر، لقمان، مائده)
رابطه دنیا و آخرت در اسلام
نفی دوگانگی دنیا و آخرت (برخلاف مسیحیت)
جمع بین دو حسنه (دنیا و آخرت)
سعادت دنیوی منوط به اقامه دین
تحقق حیات طیبه

مبانی و رویکردهای اقتصادی در قرآن کریم

چکیده

این نوشتار به تحلیل و تبیین جایگاه اقتصاد در آموزه‌های قرآنی و متون اسلامی بر اساس آیات قرآن کریم می‌پردازد. یافته‌های کلیدی از تفاسیر نشان می‌دهد که اسلام به عنوان یک «دین حداکثری»، تمامی ابعاد حیات انسانی از جمله اقتصاد را مشمول هدایت الهی می‌داند. قرآن کریم، نه به عنوان یک کتاب کلاسیک علم اقتصاد، بلکه به عنوان «کتاب هدایت»، اصول، کلیات و مبانی لازم برای سعادت دنیوی و اخروی را تبیین کرده است.

محورهای اصلی این تحلیل بر سه پایه **اخلاق اقتصادی، احکام (فقه) اقتصادی** و **جهان‌بینی اقتصادی** استوار است. همچنین، این تحلیل ها نشان می‌دهد که چگونه مفاهیمی مانند «معاد» و «توحید در تشریع» مستقیماً بر رفتارهای اقتصادی عقلانی تأثیر گذارده و مدل‌های همکاری را جایگزین منازعه می‌کنند. در نهایت، تأکید می‌شود که برخورداری از مواهب دنیوی و رفع مشکلاتی نظیر تورم و بیکاری، در گرو «اقامه کتب آسمانی» و پایبندی به مفهوم «اعتدال و میانه‌روی» (اقتصاد) است.

---

۱. جایگاه اقتصاد در ساحت دین و حیات انسانی

بر اساس محتوای آیات قرآن، اقتصاد یکی از اضلاع اصلی حیات انسانی در کنار فرهنگ، سیاست و مسائل اجتماعی است. نگاه اسلام به این حوزه بر مبانی زیر استوار است:

- **دین حداکثری و توحید در تشریع:**

شریعت الهی در تمامی ساحات انسانی جریان دارد. توحید تنها در خالقیت نیست، بلکه در حوزه تشریع (قانون‌گذاری الهی) نیز جاری است. انسان موظف است در ساحت اقتصاد نیز بنده خدا باشد و فرامین الهی را اجرا کند.

- **پیوستگی سعادت دنیوی و اخروی:**

برخلاف برخی دیدگاه‌های مسیحیّت که بین دنیا و آخرت تضاد قائل هستند، اسلام بر جمع بین این دو تأکید دارد. سعادت اخروی و رو سفیدی در پیشگاه الهی، مستلزم ایفا کردن صحیح مأموریت‌های اقتصادی در روی زمین است.

- **هدف‌گذاری حیات طیبه:**

هدف دین تنها ساختن آخرت نیست، بلکه هدف ایجاد یک زندگی سالم و «حیات طیّبه» در هر دو جهان است.

.....

۲. ساختار تکالیف مسلمانان در حوزه اقتصاد

تکالیف و انتظارات دین از انسان در عرصه اقتصاد به سه شاخه اصلی تقسیم می‌شود که در جدول زیر تبیین شده است:

شاخه تکلیفی	شرح و محتوا	مثال‌ها
اخلاق اقتصادی	آموزش مکارم اخلاقی در تعاملات مالی	انصاف، مروّت، دوری از طمع
احکام(فقه) اقتصادی	تبیین حلال‌ها و حرام‌ها، بایدها و نبایدها	وجوب زکات، حرمت رِبا، احکام معاملات
جهان‌بینی اقتصادی	نگرش بنیادین به مبدأ هستی و رزق	ایمان به «رازقیّت» خداوند به عنوان یک صفت اقتصادی

۳. روش‌شناسی مواجهه با قرآن در مسائل اقتصادی

یکی از نکات کلیدی، درک ماهیّت قرآن در برخورد با علوم انسانی است. قرآن کتاب علم اقتصاد (به معنای دانشگاهی آن) نیست که دارای فصول مجزا برای هر موضوع باشد.

- **قرآن به عنوان کتاب هدایت:**

قرآن اصول، کلیات و مبادی را ارائه می‌دهد. آنچه بشر با عقل محض نمی‌تواند به آن برسد، توسط قرآن تعلیم داده شده است، اما جزئیاتی که منوط به تلاش عقلانی بشر است، به اجتهاد و استنباط واگذار شده است.

- **ضرورت پرسش‌گری (آیَاتٌ لِلسَّائِلین):**

برای بهره‌مندی از قرآن در حوزه اقتصاد، باید با «سؤال» به متن آیات مراجعه کرد. بسیاری از هدایت‌های قرآنی در پاسخ به پرسش‌های عرضه شده آشکار می‌شوند.

- **پرهیز از جستجوی خام واژگان:**

فقدان یک واژه مدرن اقتصادی (مانند حُرّیّت یا برخی اصطلاحات پولی) در متن قرآن به معنای سکوت دین در آن باره نیست. قرآن هم به طور مستقیم و هم غیرمستقیم (مبدأ قریب و بعید) بر مسائل اقتصادی دلالت دارد.

.....

۴. تأثیر باورهای بنیادین بر رفتار و نظریه‌های اقتصادی

قرآن کریم، پیوند عمیقی میان مفاهیم معرفتی و نظریه‌های مدرن اقتصادی برقرار می‌کند:

الف) نقش معاد در نظریه بازی‌ها

باور به معاد، تعاملات اقتصادی را از «بازی‌های یک‌باره» به «تعاملات تکرارپذیر» تبدیل می‌کند.

- در تعاملات تکراری، فرد برای حفظ «خوش‌نامی» و منافع بلندمدت، از تقلب و کم‌فروشی خودداری کرده و به سمت **همکاری** سوق می‌یابد.
- احساس مسئولیت در برابر اعمال و مواجهه با دیگران در روز قیامت، منجر به نوعی «کنترل اجتماعی» (امر به معروف و نهی از منکر) می‌شود که سلامت بازار را تضمین می‌کند.

ب) نفی دوگانگی دنیا و آخرت

در اسلام، برخورداری از مواهب مادی (لَأَکَلُوا مِن فَوقِهِم و مِن تَحتِ اَرجُلِهِم) منوط به اقامه کتاب خداست. بر این اساس، رعایت حدود الهی نه تنها مانع رفاه نیست، بلکه راهکار خروج از بحران‌هایی مانند تورم و رکود تلقی می‌شود.

.....

۵. واژه‌شناسی «اقتصاد» در قرآن کریم

واژه اقتصاد در قرآن کریم با معنای امروزی آن (تدبیر منزل یا مدیریت منابع) متفاوت بوده و به معنای «**میانه‌روی**»و «**اعتدال**»به کار رفته است.

- **ریشه کلمه:**

این واژه از ریشه «قصد» است و در آیاتی از سوره‌های فاطر، لقمان و مائده تکرار شده است.

- **امت مقتصده:**

در سوره مائده (آیه ۶۶)، کسانی که به کتب آسمانی عمل می‌کنند «امت مقتصده» نامیده شده‌اند. این گروه به دلیل اعتدال و پایبندی به حق، از برکات آسمانی و زمینی بهره‌مند می‌شوند.

- **دسته‌بندی مؤمنان:**

در سوره فاطر، انسان‌ها در مواجهه با کتاب الهی به سه دسته تقسیم شده‌اند:

۱. ظالم به خویشتن.
۲. مقتصد (میانه‌رو).
۳. سابق بالخیرات (پیش‌تازان در نیکی‌ها).

نتیجه‌گیری

مطابق با تحلیل و بررسی ها، قرآن کریم پایه و اساس هرگونه «اقتصاد اسلامی» یا «اقتصاد انسانی سالم» است. این کتاب با ارائه مبانی هدایتی، رفتار فردی و اجتماعی مؤمنان را در ساحت اقتصاد نظم می‌بخشد. راهکار

رهایی از بن‌بست‌های معیشتی و رسیدن به «اقتصاد مقاومتی»، الهام گرفتن از تعالیم قرآنی و حرکت در مسیر اعتدال و اقامه حق است که ثمره آن هم سعادت اخروی و هم شکوفایی دنیوی خواهد بود.